

PÁRBESZÉD

PÁKOZDY LÁSZLÓ MÁRTON

UNIÓS ÉS REUNIÓS TÖREKVÉSEK MAGYARORSZÁGON

I.

(1) A reformáció Magyarországon egyszerre terjedt el német-lutheri és a svájci-református változatában, jóllehet hosszabb ideig a lutheri irányú reformáció dominált. A század második feléig a kétféle irányzat szervezetiileg nem különült el egymástól. A külső veszély sok mindent nem engedett meg. Ismeretes volt ugyan a *Marburgi Kollokvium* sikertelensége (1529), hazánkban azonban mintha erősebb lett volna a békülékenyebb Melanchthon szellemének hatása. Az egység sokfelé még akkor is megvolt, amikor helyenként a svájci református nézetek hívei voltak már többségben. Az erdélyi szászok nemzeti merevsége polarizációt eredményezett, a magyarság többsége az úrvacsora értelmezésében kálvini tanítást vallott. 1561-ben megalkották a debreceni *Confessio Catholica*-t. Legtovább fennmaradt a református és lutheránus gyülekezetek egy szervezetben élése az észak-dunántúli magyar protestantizmusban és a Tisza északi-jobbparti vidékén. A tiszáninneri reformátusok sokáig vonakodtak a püspökséget fölállítani, minden esperesség jóformán püspökség volt. Ezekben az egyházmegyékben élt az unió gondolata és a református egyházmegyéken belül, nem „ex ignorationis”, sem „per negligentiam”, vagyis hitvallásunkat megtartva, egyházkormányzatilag a zempléni református esperességben éltek a lutheránusok háborítatlanul. Még a sárosmegyei lutheránus esperesség is belépett az unióba (Acta synodi partialis celebratae Újhelyin 1662 die Augusti). 1663-ban még a szlovákok sem voltak hajlandók elhagyni ezt az uniót, amely 1670 táján földesúri kezdeményezésre bomlott föl.

Komáromi Pál 1745-ben a veszprémi és samarjai szuperintendenciák történetében azt írta, hogy a reformáció kezdete óta Magyarországon „partem eam, quae Lutheri amplectebatur, placita cum Zwinglii et Calvini asseclis in regimine Ecclesiastico nihil habuisse Differentiae” — azaz békésen éltek együtt egészen a csepregi zsinatig (1570). A *Formula Concordiae* nálunk is meggyorsította a felekezetek közötti viszony kiélesedését. E dunántúli magyar protestáns vidékek utolsó közös püspöke a református hitű *Beythe István* volt 1585 és 1612 között. Halála után a lutheránusok *Klaszekovics* Istvánt választották püspöknek, a reformátusok pedig *Pathai* Istvánt. A dunántúli református szuperintendencia első pecsétje 1612-ből való.

(2) A poroszországi, brandenburgi szelídebb uniók szellem kihatott Magyarországra is. *Bethlen* Gábor (felesége Brandenburgi Katalin volt) rokonszenvezett ezekkel a gondolatokkal. Így került kapcsolatba ő is *Pareus* Dáviddal, akinek a lutheránus *Hutter* Lénárd volt az ellenfele. Mindkettőnek voltak hívei hazánkban is. *Pareus*nak két tanítványa, *Samarjai* János és *Alvinczi* Péter híveivé és munkásaiivá váltak az unió eszméjének. Érdekes, hogy *Alvinczi*, aki nem emelte ki felekezetieskedően egyik reformátort sem, mert egy közös evangéliumi egyház volt a célja, különös tekintettel a magyarság és evangéliumi keresztyénség szorongatott állapotára, egyik támadója, a római katolikus *Veresmarty* Mihály arra ösztökölte, hogy valljon színt: vagy legyen kálvinista, vagy lutheránus. *Alvinczi* azzal felelt, hogy: „Nem mondjátok magatokat pápistáknak, keresztyéneknek mondjátok, mind keresztyének vagyunk, mind.” Arra is inti, hogy ne idézgesse a pseudo-lutheránusok vagy kálvinisták egymásra szórt rágalmait, hanem mind-egyiknek „saját értelmét” hozza elő, mert a reformátorok „egy lélekkel, egy fundamentumon építettek, melyért egymásnak barátságosan izentenek és minden jókat kívántak...” Ilyen háttérben keletkezett a református *Alvinczinek* egy hitvallása, amely az *Ágostai* Hitvallást is figyelembe vette, bizonyítgatva, hogy „csak egy igaz biblicus religió van”. Pártolta őt a lutheránus *Thurzó* Imre is, akinek a kezdeményezésére uniók értekezletet tartottak 1615-ben Németújlakon. *Thurzó* Imre a reformáció százéves jubileumát a református *Nyáry* Krisztina eljegyzésével ünnepelte. Az eskető lelkésze egy évvel később *Alvinczi* volt.

Alvinczi uniói törekvéseit az észak-magyarországi nem magyarajkú lelkészek nem méltányolták, sőt támadták. Tiltakozott ellene, hogy *Bussaeus* őt és magyar híveit „kálvinistákká” tegye. De nem értették meg őt sokan a reformátusok közül sem. Az uniói törekvésekkel inkább felekezeti kiéleződést idézett föl. Pedig Alvinczi és Samarjai készek lettek volna az unió alapján az Agostai Hitvallást is elfogadni. Ezt azonban akkor már túlhaladta a lutheránus orthodoxia, de a református orthodoxia is. Ha vallásszabadságuk védelmére az országgyűlésen ragaszkodtak is a közös *evangelica status* elnevezéshez, mert félték, hogy a közös név elvesztése után következnek a hozzá fűződő jogok elvesztése is, tehát nem fogadták el a katolikus rendek ama javaslatát, hogy nevezzék magukat *helvét hitvallású és ágostai hitvallású híveknek*, mert az *evangelica* jelző sérti a római katolikus vallást (1638), a valóságban már mindkét fél lemondott róla. Ezért a római katolikus polemia a két hitvallás összeegyeztethetlenségét a végsőkig demonstrálva érvelt az egy katolikus hit mellett. Istentől várja azt a napot, amelyen — ahogyan egy 1671-ben megjelent pozsonyi névtelen röpirat írja — „*a régi egy igaz hitben egyesülne a magyar nemzet*”.

A brandenburgi porosz uralkodók hagyományosan támogatták az unió gondolatát, az idők múltával a *pietista*, szelídebb és messzelátóbb theologia felhasználásával is, de politikai okokból is. Érdekesek voltak azok a törekvések is, amelyek a püspöki tiszt felállítását, az *anglikánokkal való kapcsolat* kiépítését vették számításba. Hazánkban a protestáns uniói kísérleteket a *pietista Bél Mátyás (1684—1749)* kísérte figyelemmel. Az uniói gondolatok feléledése összefügg a *pietizmussal* és a *Rákóczi féle szabadságharccal*. Korszakosnak tekinthető *II. Rákóczi Ferenc egyházpolitikája és uniói szellemisége*. A katolikus fejedelem már az ellenreformáció véres korszaka után, a felvilágosodott abszolútizmus korának a kezdetén három vallást szeretett volna összegyűjteni közös áldozásra a haza oltáránál. A „*concurrunt ut alant*” elve a *pátria* szolgálatában állt ugyan, de Rákóczi emelkedett szellemű római katolikus meggyőződéséből következett. A haza érdekében le akarta csendesíteni a felekezeti harcokat, hogy „a szép, atyafiságos, egymáshoz való szeretetnek segítő szele által kiterjesztett hajónk vitorláit nagyobb bátorsággal és készüllettel érzethessük ellenségeink ellen”. Ökumenikus hitének és lelkületének bizonyosságai az ilyen nyilatkozatok: „...Szívemen semmi sem feküdt inkább, mint a vallások viszályát, amelynek magvát a gonosz vetette, kiegyenlíteni és azokat kölcsönös szeretetre bírni, akik a keresztyénségről megfélemlítve egymás iránt határtalan gyűlölettel viseltettek...” (Rákóczi valláspolitikájának anyagát legújabban *Dr. Fabinyi Tibor* professor tárta föl a Budapesti Református Akademián benyújtott és *summa cum laude* elfogadott doktori értekezésében, amely, reméljük, hamarosan megjelenhet sokszorosított vagy nyomtatott formában).

(3) A XVIII. század során — amikor a protestantizmus óriási veszteségeket szenvedett — ennek a szellemnek az ereje tovább hatott olyan nemes és irénikus gondolkodású személyiségekben, mint *Ráday Pál*, aki igyekezett a lutheránusokat és reformátusokat közelebb hozni egymáshoz. Ez a kor azonban már a racionalizmus hatása alá is került. A világi uraknak az egyházak alkotmányában növekvő szerepe és patrónusi befolyása kedvezett az unió gondolatának, de egyre inkább színeződött a *racionalizmus* és a *nacionalizmus* eszméivel. Összetalálkozott ez a *II. József* türelmi rendelete (1781) teremtette lehetőségekkel az állami életben. Az egyházak vezetőit egyre többet foglalkoztatta az unió terve. E sürgés-forgás közben elhíntöttek a *hierarcha-kyriarcha harc* magvai is, amely később különösen a tiszántúli reformátusokat rázta meg. A francia forradalom eszméi nem maradtak hatástalanul a római katolikus egyházban sem. Nőtt azoknak a száma, akik a protestánsokat teljes jogú állampolgároknak voltak hajlandók elismerni és nekik megadni vallásuk szabad gyakorlatát. *Batthyány Alajos* gróf római katolikus főúr hazaárulásnak mondotta, hogy ha be nem iktatnák törvényeink közé a felvilágosult király szabadelvű vallási végzéseit a protestánsok szabadsága biztosítására.

A két protestáns egyház az 1790—91. évi országgyűlés után *párhuzamosan zsinatot tartott Pesten és Budán*, amelyen kivált a világi vezető emberek arra törekedtek, hogy a zsinat-presbiteri rend megalkotásával és a két törvényalkotás párhuzamosságával egységessék a tervbe vett unió útját. Az unió érdekében számos irat jelent meg. Mi sem mutatja jobban a változást a XVII. század orthodoxiájához képest, mint e korszaknak az írásai, amelyek a felvilágosodás és a racionalizmus szellemét lehelik. Az unió nem kívánt sem a szertartásokban, sem a tanításokban tökéletes egyezést. A lelkészi elem sokfelé gyanakvással fogadta az uniói terveket, mert a kyriarchák hatalmának a növekedésétől tartott, és nem alap nélkül. Szerepe volt ebben a — nemezsek uralmát biztosító — lengyel kánonok

hatásától tartó félelemnek is. A két zsinat nyomán közös bizottság is kezdett működni, de a zsinatok törvényei nem kapták meg a királyi szentesítést. Az uniónak sok akadálya volt az *egyházak belső viszonyaiban* és egymás közötti kapcsolataiban. Az egyházkerületeket elválasztotta történelmileg kialakult autonómiájuk; előbb egységes egyházzá kellett volna alakulniuk. A lutheránus egyházat pedig a nem magyarajkú többsége (északi szlovákok, erdélyi és felvidéki szászok) még a kerületi parciálizmuson túl is mélyebb ellentétekkel osztotta meg: a pánszláv és német nacionalizmus megütöztette az újraéledő és ezért sok tekintetben éppoly türelmetlen magyar nyelvi nacionalizmussal, a lutheri ortodoxia a racionalizmussal.

(4) A XIX. század első felének tavaszi levegőjű liberalizmusa és háladó reformpolitikája ezeket az ellentéteket nem tudta áthidalni. Különösen a 40-es évektől kezdve egy évtizeden át nagyon sok szó esett az unióról és a századforduló óta fölbukkant közös egyetem vagy főiskola terve talált a legmelegebb fogadtatásra. A reformáció 300 éves jubileumának idején a *római katolikusok is* megszólaltak. Így például *Thezarovich* Gábor nagyváradi plébános lefordított magyarra egy német röpiratot, amely azt bizonygatta, hogy a reformációt kezdő Luther tiszta tanításaitól nem kell azoknak eltávolodniuk, akik belépnek az igazi anyaszentegyházba, csak a későbbi Luther következtelenségeitől. *Rácz* András esztergomi káplán *Hille* Ágostonnak 1818-ban megjelent munkáját fordította magyarra, amely már sokkal élesebb hangú: „a katolikus anyaszentegyháznak gyalázása a jubileumnak ideájából önként folyik”. A „közfalat” a Tridentinum elfogadásával lehet lebontani; ha ezt elfogadják a protestánsok, megvan az unió, vagyis a re-unió. A szigorú cenzúra miatt a protestánsok alig válaszoltak. *Báthori* Gábor pesti lelkész — Szilassy József udvari tanácsos, szeptemvir csöndes védelme alatt — két beszédét adta ki *Az evangéliumi keresztyén Tolerancia* cím alatt (Pest, 1822); az elsőben azt állítja, hogy a keresztyének a vallás dolgában nem juthatnak egy értelemre, a másodikban azt, hogy a vallási különbségek ellenére is „a hazafiak tsendesen és boldogul élhetnek együtt”. Bár Báthorit följelentették (Eszterházy László gróf rozsnói püspök), nem esett semmi baja. Szelídebb hangon felelt neki *Guzmics* Izidor pannonthalmi bencés, aki nem elégedett meg a „szeretetbéli egyesülés”-sel, hanem hitbelit is kívánt. Ezt pedig a Tridentinum elfogadásában látta. A római katolikus egyház csak a fegyelemben és a külső szertartásokban tehet engedményeket. Érdekes *Guzmics* „egyesülést segítő projectuma”, amely minden keresztyén vallásnak kathedrát kíván állítani az egyetemen a közeledés céljából, mindenekelőtt a pedagógusok számára. Báthorit egyébként a racionalizmusa miatt támadták. *Pap* István vámosi és *Szikszay* Benjámint makói református lelkész írásai kissé elébefutottak a római katolikusoknak, ezért a maguk egyházának az ellentmondását váltották ki.

A század első felének római katolikus irodalmából ki kell emelnem alapos-sága és tudományossága miatt *Hohenegger* Lőrinc német nyelven írt munkáját, amely Pozsohyban, Sopronban jelent meg 1823-ban. *Hohenegger* könyvvel válasszolt *Berzeviczy* Gergelynek a magyarországi protestánsok helyzetéről írt munkájára is.

(5) Az unió ügye akkor vált központi és egyben első osztályú politikai kérdéssé, amikor a negyvenes évektől kezdve politikai oldalról is szorgalmazták, mégpedig a *magyarság megerősítésének az eszközeként*. Ez okozta végül is a gondolat elsekélyesedését és elhalását. *Kossuth*, a liberális magnások, közöttük a protestáns egyházak világi vezető emberei, elsősorban a pánszlávizmus miatt aggódó lutheránusokéi, mint *Zay* Károly gróf egyetemes felügyelő, a reformátusoknál *Fáy* András. A nemzetiségi kérdés éleződése a szlovák lutheránus ortodoxia, illetve a vezetők racionalizmusa eleve sikertelenségre ítélte az unió ügyét. 1848/49 *tragédiája* pedig megpecsételte sorsát. A hosszú évtizedes erőfeszítések csekély eredménye lett a *pesti közös teológiai főiskola* alapítása 1855-ben, de ennek a közös protestáns jellege is megszűnt a lutheránusok visszavonulása következtében, akik szlovák, illetve német nemzetiségüket és hitüket egyformán féltették a magyar reformátusokkal való együttműködéstől. A két ökumenikus lelkületű protestánsnak, *Székács* Józsefnek és *Török* Pálnak ez az „uniós” jellegű kezdeményezése egy évtized múlva a református egyház teológiai főiskolájává vált. A nagy protestáns egyházak életében a teológiai szempontból legsvább korszak következett el és csak a század vége felé kezdett bennük a „*belmisszió*” melegebb hulláma új életjeleket adni. A század nagy nemzeti ébredésével nem párosult olyan hitbeli ébredés, mint a mohácsi vész után elterjedt reformáció. Enélkül pedig az igazi, mindkét hitvallást tisztelőtlen tartó unió nem jöhetett létre. A *Protestáns Egylet* tudományos tevékenysége tisz-

teletreméltó volt ugyan, de nem volt elégséges alap. Az egyházak a század nagy problémáira — az első ipari forradalom, az agrárproletáriátus stb. — sem tudtak feleletet adni, így az uniós törekvések mellékhatásai csak sietteték a nemzetiségek elidegenedését és a régi Magyarországnak az első világháborúval bekövetkezett szét-hullását. A protestáns unió kérdése azóta nem került szóba, pedig akadályai közül a legfontosabbak elhárultak.

(6) A két világháború között elég sok szó esett a keresztyén felekezetek közeledéséről, az „egység” kérdéséről. A „keresztyén-keresztyén” polgári nacionalizmus ideológiája fontos szerepet játszott benne, de komoly tényezője volt az egység hitből fakadó keresése is. Nem kétséges, hogy eleinte a politikai szempontnak volt túlsúlya; a húszas évek elején még nagyon kemény hangon vitáztak egymással katolikuskok és protestánsok. Csak részben hozott elmélyülést az, hogy a harmincas évektől fogva egyre érezhetőbbé vált a közelgő történelmi ítélet szele. P. *Bangha Béla SJ* „Keresztyén Unió” címmel megjelent dolgozata enyhülés, közeledés céljából íródott. A római katolikus dogmatikai tételekből egyháza nevében nem ígérhetett engedményeket, csak a fegyelmi szabályokból. A közeledés nem dogmatikai alkudozásokon, hanem a felekezetek érzelmi atmoszférájának enyhülésén és a belső vallásosság erősödésén múlik, írta. Nagy lett cikkének visszhangja. *Ravasz László* soraiból kiérzik a politikai aggodalom és az egyetértés: „Arról van szó, hogy ez a meghasonlott és darabokra tört keresztyénség halálos ellenségével szemben a maga egészében van fenyegetve. Meg kell tehát találnunk azokat a módokat, hogy mint egységes egész állhasson ellent”. P. *König Kelemen* így magyarázta szavait: „Mintha azt mondaná: Sorakozunk közös zászló alatt a kommunizmus ellen, de vallási kérdéseket, vallási egységet ne hozunk szóba”. Értékesebbnek tekinti *Victor János* nyilatkozatát: „A közös keresztség alatt egy majdani új nemzedék előtt kivilágosodhatnak ma még nem is sejthető új erők, amelyek az unió 'absurdumát' lehetőségé, sőt parancsá avatják.” *Victor* ökumenikus realizmusát mutatja, hogy a Római Katolikus Egyházba való visszatérést csak akkor látja lehetségesnek, „ha a katolikus Egyházban uralomra jutnak a protestantizmus által vallott hitelvek”. Az így indult párbeszéd során fölelevenedett egy század eleji debreceni tanárkongresszuson elhangzott, egy pannonhalmi bencés tanár és egy debreceni teológiai professzor pohárköszöntő váltásából kiemelkedett szállóige, látomás: „a hid Debrecen és Pannonhalma között.” A vitában részt vettek lutheránus vezető emberek is (*Kapi Béla*, *Raffay Sándor*, *Turóczy Zoltán*, *Pröhle Károly sen.*, *Vető Lajos* és mások). Ennek a párbeszédnek a világháború vetett véget.

Protestáns részről *Victor* professzor mellett a legtisztább evangéliumi és határozottságában is ökumenikus hangot *Révész Imre* adott számos megnyilatkozásában; ezek túlnyomórészt megtartották érvényüket abban az új helyzetben is, amelybe 1945-ben jutottak az összes hazai egyházak és az egész ökumené is. „Meggondotta *Ady Endre* — hangzik *Révész Imrének* akkor a római katolikusok által részint „kenetes beszéd”-nek, részint „katolikus ellenes élű”-nek érzett, alapjában azonban profétai mondása —, hogy „a délibáb vörösen jön be Debrecenbe. Kereszük ott (ti. az egységet) ahol van. A nyáj egységében, egyetlen Pásztor körül, egyetlen nyáj közepette”. *Révész* volt e korszak legökumenikusabb magyar protestáns teológusa, aki tudása és szíve szerint óhajtotta a két evangéliumi egyház legszorosabb egységét, megbecsülte a katolikus hitet, óhajtotta a hozzájuk való közeledést is, de nem hamis indítékokból és nem minden áron, mert nem volt közeledés ökümaniákus.

II.

Egy negyedszázadnál több telt el azóta. Az Egyházak Világtanácsa szilárd intézménnyé vált. De megerősödtek a felekezeti világszövetségek is. A magyarországi evangéliumi egyházak is részt vesznek munkájukban és szereplésük tiszteletet érdemel. Sokszor terjesztettek előrefutó gondolatokat a világtalálkozók elé, amelyeket az idő is igazolt. Vezetőik higgadtan mérik le a Római Katolikus Egyházhoz való viszonyukat, mert a II. Vatikáni Zsinat mellett nem hagyhatják figyelmen kívül egyházaik hazai, gyülekezeti szintű tapasztalatait sem. Állásfoglalásaikban ezért nemegyszer élesebben csendül a hang a római katolikusokkal szemben. Kisebbségi helyzetükből következően: konzervatív katolicizmusnak konzervatív protestantizmus felel meg. A zsinat utáni új római katolikus teológia, főleg a bibliatudományi, érvényesülése bizonyára elmélyültebb önismeretre és módszerváltoztatásra fogja készíteni a protestánsokat is. A római katolikus bibliai elmélyülés és

az evangéliumi keresztyénség sok igazságának adaptálása bennünket arra fog majd ösztönözni, hogy az ökumenikus *utópia* (*u-topos* = „Hely, amely sehol sincs”) felől a *Kriszto-topia* felé kerekedjünk föl, amely viszont *van* és ahol találkozhatunk (Zsidókhöz írt levél 12 : 17).

Ma is igaz, amit Révész Imre 1943-ban mondott: „Soha politikai úton és politikai céllal még igazi, a lélek mélyére ható, maradandó vallásegységet teremtteni nem sikerült!” Nem politikai utat és célt ajánlok, amikor azt írom, hogy II. Rákóczi Ferenc hazafias valláspolitikai elvei mögött mély vallásos meggyőződés van, és elveinek új alkalmazására új lehetőségeink vannak. A hit egységét akkor találjuk meg az Újszövetségben is, ha újszövetségi értelemben keressük: nem kiszakított textusokban, amelyekben felekezeti részizagzások kövületei őriződnek féttisként, hanem magának az Újszövetségnek a *quo modo*-jára figyelmező hallgatással. Hiszen *négy* evangélium beszél el az *Egy* Evangéliumot, és mind a négynek más-más teológiai rendező elve van, értelmezésük helyenként egymásnak feszül. Még jobban így van a különböző epistolák íróinak a teológiájával (Jakab, Pál, János, Péter, a Zsidókhöz írt levél), sőt még a Pál időrendbe állított leveleiben is érezzük hitvilága fejlődő kibontakozását. Némely iratban pedig már az ókatholikus egyház szelleme tükröződik. Az Újszövetség egysége egy sokszólamú kórus sokszor nehezen fölfogható harmóniája; oly nehéz, mint a Bartók-zene az értetlen fülnek. Csak Jézus Krisztus, a „*Rex Scripturae*”, a „*belső kánon*” igazíthat el bennünket a betű között. A felekezetek különbsége bibliaértelmezésük egyoldalúságaiból, a minden-szólam-szolgáltató vezérmotívum különböző fokú megértéséből, történeti és lélektani adottságokból ered, amit a reális ökumenizmusnak mindig meg kell fontolnia. Megszűnésük nyilván eszkatológiai esemény lesz. Ezért a reálisan és biblikusan gondolkodó teológusok szerint a *célul kitűzött egység megfogalmazásának* ebből a vitathatatlan, a modern bibliatudomány által napnál is világosabban fölmutatott faktumból, az Újszövetség *quo modo*-jából kell kiindulnia. Tehát meg kell kérdőjeleznie, hogy vajon az *erőltetett tanbeli és szervezeti világegység* csakugyan az az *egység-e*, amelyről János evangélista bizonyossága szerint az Egyház Ura beszél (János 17)? A Biblia értelmezése miatt váltak szét az egyházak; a Biblia jobb — egyben megkerülhetetlenül: modernebb — értelmezésének engedve kerülhetnek közelebb egymáshoz és az egy Egyházhhoz. Az ilyen szerényebb célkitűzés megóvna az egyházi világhatalmi ábrándoktól, segítené őket a *sóvá és világozássá* válásban a maguk helyén. Mindegyik előbb a maga környezetében tenne meg bizonyosságát a *hitéről és emberségéről*, Annak a Lelke szerint, Annak a szolidaritását véve mintául, Aki hú maradt hűtlenségünkben és könyörült rajtunk, amikor mi még *atheoi* (Efézusi lev. 2 : 12) voltunk. Ha az egység keresése ilyen *újszövetségi szellemű* lesz, akkor a magyarországi keresztyén egyházak szocialista társadalmunk közepette végzett sajátos szolgálatukkal, életükkel és közös bizonyosságtételükkel adhatják a legtöbbet az ökumenikus keresztyénségnek is az egység útján.

FÉLEGYHÁZY JÓZSEF

A HAZAI EGYSÉGMOZGALOM A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A kellő perspektíva vagy történelmi tényismeretek hiányában könnyen hajlunk arra a hiedelemre, hogy egy-egy törekvés újrafogalmazáskor vagy lendületbe jöttével azt egészen újnak, történelmi előzmények nélkülinek véljük. Így voltunk János pápa szuggesztív egyéniségével, a zsinati rendelkezéssel (*Unitatis Redintegratio*), az Egyházak Világtanácsával felvett katolikus érintkezéssel és az Egységtitkárság megalakulásával szemünk láttára feszítő erejűvé nőtt *ökumenikus mozgalommal*. Mintha a szóban rejlő fogalmi tartalmat és törekvést sokévszázados álmából évtizedünk ébresztette volna fel, vagy éppen úgy pattant volna elő a semmiből, mint a görög mondavilág Pallas Athénéje Zeus fejéből.

A valóság az, hogy akár a Kelet és Nyugat egyházának kettéválását, akár a reformációval bekövetkezett hiteszakadást nézzük, az egységtörekvések rögtön ott találhatóak a szakadások nyomában, s mellőlük nem tágitottak a lepergett évszáz-

zadok alatt sem. Az 1056-os szakadás után húsz évvel a magyar történelemből is ismert Dukas Mihály bizánci császár a török ellen segítséget kérve VII. Gergely pápától, ellenértékként az újraegyesülést ajánlja fel. A keresztes hadjáratok mérgező hatása ellenére a II. lyoni (1274), majd a firenzei (1439) zsinaton létrejön az unió, sajnos, sok egyéb ok mellett főként a Bizánci Birodalom megsemmisülése (1453) miatt az nem realizálódhatott.

Hasonlót mondhatunk a reformációval létrejött hitszakadás esetében. Még éppen csak megindult a különállás kifejeződése, amikor 1530-ban az Augsburgi Birodalmi Gyűlés fő tárgya a hit- és egyházbeli egység megóvása volt. A trentói zsinat (1545) is e célból ült össze. V. Károly császár *Interim*-jei (a két regensburgi, az augsburgi és a lipcsei) is ezt célozták; majd I. Ferdinándnak főként G. Cas-sander és G. Witzel által kidolgoztatott *Vermittlungstheologie*-ja.

A XVII. században ott van a nagy *egységmozgalmi triász*: Bossuet, a Meaux-i sas, Molanus, a kiváló protestáns hittudós és a ferences, majd püspök Spinola. A XIX. században az angol Oxford-mozgalom mutatott igényt az unionizmus felé. XIII. Leó protestáns üdvözlések hatására tért ki a kérdésre (*Praeclara Gratulationis*). A XX. században Mercier bíboros és Halifax lord mechelni megbeszélései ébresztettek reményt. Ezen univerzális törekvéseknek nyomon követhetők a hazai reagálásai. Érdekesebbek azonban a magyar talajból kinövő speciálisan hazai egyesülési kezdeményezések, amelyeknek rendszeres feldolgozása sajnos hiányzik még, holott megfelelő érdekességekkel szolgálna. Itt most csak a XIX. század első felében jelentkező magyarföldi mozgalmunkról emlékezünk meg, azzal a megjegyzéssel, hogy az „unio” és „reunio” szavak, míg egy századdal korábban a görögkeletieknek a Rómával való egyesülési mozgalmát jelentették, ismertetésünkben — a mozgalom eredeti szóhasználatát követve — a katolikus-protestáns múlt századi egy-ségtörekvéseket fejezik ki. Az „ökumenikus” szót, mai értelmében, századunk protes-táns kezdeményezése használta, amit aztán átvett a Zsinat is.

Amíg az 1782-től számítható egy évtized alatt a hazánkban addig nem látott bő pamfletirodalom első számú célpontja a katolikus egyház volt, II. József, majd II. Lipót halála után az ilyen irányú támadások elűltek. A harcot előbb csend váltotta fel, majd meghírdették a felekezetek polgári összefogásának szükségességét, végül jött az unió, a hitgyesülést kereső mozgalom.

A tolerancia egyik első gyakorlati jelentkezését *Német Mihály* sövényházi plébánosnak (győri egyházmegye) 1793-ban megjelent, a földműves ifjúságnak szánt nevelő céltűt és gyakorlati-gazdasági tartalmú könyve mutatja („... a magyar nevendék földművesnek rendes oktatása”), amelyben más nemzetiségek iránt megér-tést, a más vallásúak iránt vallási türelmet hirdet: „Senkit különböző vallásáért ne gyűlölj”.

Hogy egy pillantást vessünk a határunkon túli eseményekre, Németországban az unió gondolata a reformáció háromszázados ünneplése közben bukkann föl. Az 1817-es Luther-jubileum előtt évekkel meginduló előkészület és méltatás idején — ha közben voltak is disszonáns hangok — döböntek rá sokan, hogy a külön-válás ünneplése helyett inkább az egységen kellene dolgozni.

Nálunk, szinte a német mozgalmat megelőzően, de mindenképpen alkalmas időben jelentkeznek az unió eszméje. A XIX. század második évtizedében a hazai felekezeti légkör megfelelő az unió vágy melengetésére, a derűlátók szerint a meg-valósításra is. Százados erős hitviták után az indulatok lecsillapodtak. A katoli-kus papság szellemi irányítását befolyásoló teológiai irodalomban a régi polémiákat kiszorították a biblikus, dogmatikai és gyakorlati-hitbuzgalmi fejtegetések. Mind tágabbra nyílt a kapu a felekezetek közötti jó értelemben vett türelem, sőt köl-csönös megértés és megbecsülés számára. Még a vallásilag meglehetősen közömbös Kazinczy Ferenc is elragadtatással ír levelében barátjának, a bencés Guzmics Izi-dornak Szepessy Ignác erdélyi püspöknek a felekezeti barátságot hirdető nagy-szerű beszédéről: „Mit mondasz arra, hogy az erdélyi püspök, az általam imádvá szeretett báró Szepessy úgy papola Udvarhelyen, hogy még kálvinista és unitárius hallgatói is elragadtatással hallgatták! Barátom! Be szép az igazat szeretni... Ha veled lehetnék, talán láthatnád, hogy én is tudnám szeretni az uniót”.

A katolikus-protestáns unió párbeszéd nyitányának *Deáky Gedeon* református lelkész-nevelőnek VII. Pius pápát dicsőítő könyvét, a *Tisztelet Oltárát* tekinthetjük, amely a rab pápát a francia fogságban elviselt állhatatosságáért magasztalta. Új hang volt ez a katolikus egyház felé, meg is támatta egy névtelen protestáns irat,

kriptokatolicizmussal vádolván meg szerzőjét; de védelmezője is akadt *Péli Nagy András*, a barsi református egyház kurátorának személyében: „Az tisztelet oltárjának apológiája”, kiadva ismét Deáky művét, amely a következő évben már harmadik kiadását érte meg.

Úgy látszik, ez a feltűnő művecske és a nyomában keletkezett hangzavar indította *Kolmár József* komáromi református lelkész-esperest műve kiadására: „Egy szó... a Vallásbéli Türedelem gyarapításáról”, — azt fejtegetvén, hogy ha a felekezetek között az egyesülés még nem is időszerű, legalább a türelmet kell fejleszteni. Katolikus részről erre *Fejér György*, a pesti egyetem hittudományi karának dogmatika professzora reflektált: „Vallásbéli Türedelem vizsgálata...” címmel. Az akkori katolikus álláspontot merevebb dogmatikai alapon képviselve azt mondja, hogy a katolikus és protestáns felekezetek között igazában vallási, teológiai toleranciáról nem lehet szó (hiszen csak egy igaz vallás van), de igenis lehet és meg is kell valósítani az állampolgári, a politikai türelmet, miért is a maga részéről helytelenít mindenfajta erőszakos térítést.

Kolmár még ugyanezen évben (1814) kiadott iratkájában eggyel tovább lép: „A kegyelem templomáról”. Eszerint a különböző felekezetek egyazon templomépületnek alkotó kővei. Erre a katolikus válasz *Kováts József* dadi plébánostól (később győri kanonok, végül nagyprépost) jött e címmel: „Az igazság temploma, amelyet Kolmár Józsefnek úgynevezett kegyelem temploma ellen emelt barátságos levelekben”. Kováts kis munkája a két vallási közösség szerinte legmagasabb eszméjére, az unióra irányítja a figyelmet. Kívánja egyrészt elkerülni a vallási közömbösséget, mely mindkét félre káros, másrészt az egység mielőbbi kivitelezését szorgalmazza. A két munka mindkét felekezet közvéleményét izgalomba hozta s nagy reményeket fűztek hozzájuk. Értékük, hogy mentesek a külföldi hatástól, hazai talajból fakadtak s elindítói annak az egységmozgalomnak, amely csaknem fél évszázadon keresztül a magyar nemzet vallási öntudatának középpontjában állt. Hogy mennyire előrehaladt a közelédest kereső nézetek és személyek együttműködése, szépen tanúsítja, hogy pár év múlva Kováts költségén jelent meg *Péter Ferenc* berényi református lelkész munkája: „Békesség temploma... némely észrevételekkel...”

A protestáns Kolmár és a katolikus Kováts vitaindítása termékenynek bizonyult. Nem sorolhatjuk föl a nyomukba lépett valamennyi személyt és művet (például a két Benedek-rendit: Mollik Tóbiást és Szeder Fábián Jánost, s a győri egyházmegyei plébánost, majd kanonokot, Hohenegger Lőrincet) —, de háromról legalább futó említést kell tennünk. Egyikük *Thezarovich Gábor* nagyváradi egyházmegyei plébános, majd kanonok, akinél először észlelhető Kováts gyors és eredményes hatása. Három év alatt (1817—1819) négy uniós munkája jelent meg, valamennyi Nagyváradon. Közülük az első: „A katholizáló lutheránus...” (két egymással dialogizáló Luther-követő beszéde adja az irodalmi formát). A mű bővebb címében azzal buzdítja az evangélikusokat katolizálásra, hogy ezt ők megtehetik anélkül, hogy „Luthernek tiszta tanításától egy körömfeketényt eltávolozzanak”. Ez és további könyvei jobbra német könyvek átültetései, alkalmazva a hazai viszonyokhoz, s alaptémájuk, hogy a protestánsok, az eláradt vallástalanság, vagyis a fennálló társadalmi rendet is fenyegető liberalizmus ellen a katolikus egyházhoz való csatlakozásban találhatnak csak védelmet.

Pázmándi Horváth Endre, győri egyházmegyei pap, Kisfaludy Mihálynak, a költők atyjának barátja és Verseghy Ferenc oldalán Kazinczynak ellenfele a nyelvújítás módszerében. Kitűnő verselő („Zirc emlékezete”, „Árpád”) és szellemes nyelvújító. Neves ökömenikus munkája: „Theodul estvéi, vagy a különböző reliigiói-felek egybeengeszteléséről”. Nem eredeti munka, hanem Johann Starck kriptokatolikusnak tartott königsbergi evangélikus tanár német könyvének (Theodulus Gastmahl) fordítása. Nem közönséges másolás, nemcsak egyszerű fordítás, hanem sok jó egyéni meglátást és gondolatot is tartalmaz. Párbeszéd formájában ismereti az egyes katolikus igazságokat. Világos előadása mellett az egész művet a szeretet és szelídség hangja jellemzi.

Az uniós mozgalom második nagyobb hullámának jelesebb protestáns szereplői: *Báthory Gábor*, Pap István és Szikszai Benjamin; a katolikusok közül *Guzmics Izidor*, *Ágoston János* és *Rác András*. — A magas kort, 87 évet megért, tehetséges és nagy képzettségű protestáns egyházi férfiúnak, *Báthory Gábornak* (1755—1842) hosszú éveiből és tettvagyából sok mindenre teltett; debreceni tanulmányai után két és fél évet német és svájci egyetemeken töltött, 1796-tól pesti

pap, 1814-től a Dunamelléki Egyházkerület püspöke. 1817—1819 között tartotta nevezetes püspöki látogatásait egyházkerületében. A jelenlegi Kálvin téri szép klasszicista stílusú református templom is neki köszönheti létét. Az uniós mozgalom terére 1822-ben lépett, amely évnek néhány feltűnő katolikus eseménye készítette őt fellépésre. Ez idő tájt kezdte meg a fiatal ferences, Albach Szaniszló nagy hatást kiváltó beszédeit a pesti ferencesek templomában; az esztergomi bazilikának ekkor történt alapkövetéle is országos katolikus megmozdulást jelentett. A magyar püspöki kar pedig nemzeti zsinatot hirdetett meg ugyanazon év szeptember 8-ára. Közben a lelkében a katolikus-protestáns unió gondolatát melengető Guzmics Izidor is jelentkezett első írásával: „A katholika anyaszentegyház hitbéli tanítása a magyarországi protestánsokhoz”.

E tényezők közül legerősebben Kopácsy József, akkor kinevezett székesfehérvári püspöknek az esztergomi bazilika alapkövetélelénél mondott ünnepi beszéde (1822. április 23.) és annak egynemű kitétele indította Báthoryt, hogy a nyilvánosság elé hozza (egyelőre névtelenül) ezen című írását: „*Az Evangéliumi Keresztényen Tolerantzia két prédikációkban elől adva*”. Az elsőben azt fejtegeti, hogy „a Keresztényeknek a vallás dolgában egyértelemre (= megegyezésre) való jutásuk lehetetlen”. A másodikban, hogy a vallások közt levő különbségek „ellentállván (= ellenére) a Hazafiak nyugodalmasan, tsendesen és boldogul élhetnek együtt” (Pest, 1822). A szerző mondanivalójának lényegi részét az értelmező cím kellően ki is fejezi. Csakhamar jött második írásával: „*Lehet-e, van-e egyedül idévezítő Ekklesia? s ha lehet, s van, hol van? melyik az?*” (Pest, 1822). Báthory e művében elismeri az uniós törekvés hasznosságát. Elismeri, hogy jobb, ha egy nép egyugyanazon valláson van, mert ezzel erősebb a lelki egység és összefogás az ország javára. Mégis, mint kivihetetlen, elveti a vallási unió gondolatát. A felekezetek békén élhetnek együtt; eltérő vallás mellett is eleget tehetnek állampolgári kötelességeiknek. Különben sincs egyedül üdvözítő egyház.

E lényegi mondanivalója mellett Báthory hangvétele még nem az uniós dialógusok megértő szelidségére, hanem — eruptív egyéniségének megfelelően — a régebbi hitvitázók erőteljességére emlékeztet. Hevesen, sőt sértően illeti a katolikus „terítgetőket”, akik „mind egyenként az embereknek, mind pedig a társaságoknak csendességét, boldogságát felforgatják”, „magával az Istennel és a természettel dacolnak szenvedhetetlen vakmerőséggel”, s akik proselytáikat „hypokritákká, valástalanokká teszik”.

Báthory e két prédikációjával a katolikus hittudósok nagyobb táborát maga ellen ingerelte, egyben megadta a végső impulzust Guzmicsnak, most már valóban uniós műve megírására: „*A keresztényeknek vallásbeli egyesüléséről írt levelek az Evangéliumi Keresztényen Tolerantiának védelmezőjéhez*” (Pest, 1822). Báthory prédikációs irodalmi formáját tehát levélformára változtatta, ami már maga is jelzi mondanivalójának meghittebb hangját. A tizenhárom levél részletesen foglalkozik Báthory nézeteivel, közben cáfolja mindazt, amit ott elfogadhatatlannak talál. Mint-ha egy új Pázmány jelentkeznék személyében, olyan átfogó a teológiai tudása és meggyőző az előadása. Tárgyalásának tartalma, dialektikája és hangneme az uniós polemika mintaképevé teszi Guzmics művét.

Már a vallásbeli egyesülésről írt levelei elsőjében, az akkor még ismeretlenségben rejtőző Báthoryt „Krisztusban és hazámban szeretett barátjám”-nak nevezi, majd így folytatja: „Éppen a vallásbeli egyenetlenségeknek... ha nem is tökéletes egyetértések, legalább egymáshoz közelebbi vonások (= közelítései) foglalkoztatják elmémet, midőn kettős prédikációdat olvastam. Siettem azokat megszerezni azzal a reménységgel, hogy fogok valamit találni bennök, ami igyekezetemet elősegíti. Azt az egyet, szívednek bizodalmasabb megnyerése fejében, előre mondhatom, hogy egyenes jószívűséged több nyomaira találtam munkádban. Valamint én, önmeghittségem szerint, nemzetemnek valódi boldogságát nemcsak óhajtom, de tehetségem szerint kieszközölni is akarom, az lévén óráimnak legszebbike, amelyben a nemzeti oltáron áldozhatom, úgy benned is ugyanezt a szent vágyat megismerem s becsülöm, csakhogy a célt nem egy úton keressük. Mi vélekedésünkben éppen ellenpontban állunk egymással: te a vallási egyesülést lehetetlennek, én lehetősnek; te haszontalannak, én igen hasznosnak vélem. Te csak szeretetbeli egyesülést ajánlasz, én a hitbéli is óhajtom... Leveleim minden epétől mentek fognak lenni... S ha valahol tüzesebben találnék írni, azt ne rossz szívűségemnek, hanem inkább természetemnek..., az igaz, a jó után gyulladozó hevességemnek kell tulajdonítani. Kérlek, vizsgálj meg mindent, amit írok, oly szívűséggel, oly igazság és békeszeretettel, amilyennel én prédikációdat olvastam és tollamhoz nyúltam.

Az igazságnak, szeretetnek és békességnek lelke vezéreljen, lelkesítsen mindket-
tönket." Ezután következik Báthory elméletének taglalása, miközben hol helyesel,
hol cáfol.

Bár a továbbiakban a névtelenül kiadott vagy kisebb jelentőségű uniós írá-
sokat mellőzzük, mégis kivételt kell tennünk eggyel azért, mert hasonlóképpen
járnak el a mozgalom jelesebb képviselői is, hivatkoznak rá vagy vitatkoznak ve-
le. Ez a figyelemreemeltő névtelen mű pedig: „*Mágnes... egy szó arra a kérdésre:*
Lehet-e, van-e egyedül idévezítő ekklesia? s ha lehet, s van, melyik az? Írta: egy
Nemzete boldogságát óhajtó Református Nemes Magyar Hazafi" (Pest, 1823). A
szerző ama kevés protestánsok közé tartozik, akik a katolikus álláspontot magu-
kévá téve, a katolikus egyházban való egyesülést sürgetik, nemzeti érdekekre hi-
vatkozva. (Érthető, hogy ezen álláspontja miatt egyesekben felmerül a gyanú: a
névtelen író valójában nem is protestáns, hanem katolikus.)

A kiváló protestáns szerzők közé tartozik *Vámosi Pap István* (1790—1864) re-
formátus lelkész, esperes, Villonya és Veszprémváros lelképásztora. Feltűnést kel-
tett uniós írása: „*A vallási egyesülés ideája*, s ezen idea realizáltatásának esz-
közei... Készítette egy a vallási egyesülést mind vallási, mind polgári tekintetben,
szívesen óhajtó református prédikátor" (Veszprém, 1823). Írásával széles körben
keltett feltűnést mind hittestvérei, mind a katolikusok között, de sok kellemetlen-
séget is szerzett vele magának. Több kérdésben Báthory elveit vallotta, de a ka-
tolikusok felé közelítő változattal és egyéni elképzeléssel. Így Guzmics javaslatát,
bizonyos változtatásokkal, lehetségesnek és megvalósítandónak tartotta. Elmélete
szerint az unió vitessék keresztül előbb a külső formákban, majd az egyházszere-
vezetben; a hittételek tekintetében pedig mindenkinek adassék szabadság. Mun-
kájának fogadtatása saját egyháza részéről kedvezőtlen volt, a Dunántúli Egyház-
kerület megbízásából Mándi Márton István, pápai református tanár (különben egy
kantianus irányú protestáns morális könyv szerzője), elmarasztaló bírálatot írt róla.
Ez kedvét szegte s egyszer s mindenkorra lemondott további uniós elképzeléseiről.

Báthory és Vámosi Pap mellett a hazai protestáns triász harmadik nagy tagja
Szikszai Benjamin (1772—1828) református lelkész, makói prédikátor. Munkája:
„*A római katolikus és protestáns keresztények között fennálló unió*" (Szeged, 1824).
Merész hangot használ, azt állítja, hogy a keresztény felekezetek között már most
is „tsak látszó, nem pedig valóságos különbség" létezik. Guzmics Vámosi Pap
és Szikszai könyvére együttes írásban válaszol: „*A vallási egyesülés ideájának és*
a római katolikus és protestáns keresztények között fennálló uniónak vizsgálata"
címmel (Győr, 1824). Szikszai erre reflektál „*Harmadik beszélgetés*" című könyvé-
ben (Szeged, 1825); — mire ismét Guzmics válasza: „*A római katolikus és pro-*
testáns keresztények között fennálló uniónak másodszori vizsgálata" (Győr, 1826).

Guzmicson kívül az uniós dialógus fontosabb katolikus résztvevői közé sorol-
hatjuk *Agoston János* (1787—1863) nagyváradi egyházmegyei papot, aki a bölcse-
letet a győri akadémián, a teológiát Pesten végezte, gyulai káplán lett, majd bé-
készentandrás plebánus, de 36 éves korában nyugalmaztatta magát, felköltözött
Pestre, hogy kizárólag az írás mesterségének élhessen. Könnyedén írt, munkássága
tágterű (útirajz, történelem, szépirodalom), jobbára folyóiratoknak dolgozott. Uniós
művéhez Báthory fellépése adta az indítást: „*Vizsgálata ama prédikációnak: Le-*
het-e, van-e egyedül idévezítő ekklesia?" (Pest, 1822). A bevezető lapokon átveszi
Báthory erősebb hangnemét s annak művét „a világot özönvíz módjára eláraszt-
ott racionalismus fajzattjának" mondja; a továbbiakban azonban már higgadtabb,
elismeri a Báthory-írás értékeit, s ha azzal ellentétes álláspontra is jut, már nyu-
godtabb mérlegeléssel fejti ki nézetét. A főntebb említett, ismeretlen szerzőjű
„*Mágnes...*" című iratra is van válasza: „*Megbővített Mágnes, vagyis kifejtése*
azon tiszta igazságoknak, melyek indító okul szolgálhatnak minden keresztény fe-
lekezeti bel magyaraknak arra, hogy az igaz nemzeti, római katolikus religióban
egyesüljenek a boldogságra" (Pest, 1823). Dicséri a Mágnes című protestáns iratot
s előadja nemzeti érveit a reünio mellett.

Rácz András (1789—1864), az esztergomi főegyházmegye papja, később a Köz-
ponti Szeminárium spirituálisja, szintén azon frissiben reagált Báthory könyvére:
„*Fennmaradjon-e még továbbra is a közfal, mely a katolikusoktól a protestán-*
sokat elválasztja? A szeretet szózatja mindazokhoz, akik a katolikus Angyaszent-
egyházat vagy nem, vagy rosszul ismerik" (Esztergom, 1822). Ez a Frappans öku-
menikus munka ugyan a német Aug. Hille kiadványára támaszkodik, de kibővíve,
a magyar viszonyokat figyelembe véve s amannak gondolatait új meglátásokkal!

gazdagítva. Különben Ráczot nemcsak Báthory fellépése hívta sorompóba, uniós szemlélődése korábbi eredetű, már pár évvel előbb is jelentkezett a Kovács József és Thezárovich mozgalmának építőjeként.

A pesti egyetem hittudományi kara részéről *Kováts Mátvás*, a dogmatika professzora (később egri kanonok) kapcsolódott be a mozgalomba, a Vámosi Pap könyvével foglalkozó írásával: „*Barátságos értekezés a Vallási Egyesülés Ideájának szerzőjével*” (Pest, 1823). Megértő hangnemű írás: Tegyen mindkét fél engedményeket, a protestánsok a hittételek terén, a katolikusok szertartásaikban; ajánlja például a szentmise liturgiájának megváltoztatását. S bár ebben a görög katolikusok példájára hivatkozik, jellemző a latin katolikus álláspont akkori merevségére, hogy ezt az engedményt is soknak találták s megbotránkoztak a dogmatika tanárának ilyen „laxizmusán”. Cikkezett Kováts Mátvás még Báthory írásáról is. (Észrevételek ily című prédikációk erránt: Az Evangéliomi keresztény tolerantzia két Prédikázióban előadva. Pest, 1824.)

A személyektől származó kiadványokon kívül teret adott az egységmozgalmi fejtegetéseknek a *Horváth János* veszprémi kanonoktól (később székesfehérvári püspök) 1820-ban alapított és szerkesztett első magyar nyelvű katolikus teológiai folyóirat, az *Egyházi Értekezések és Tudósítások* is. A hitegység munkálásának bizonyítéka a lap részéről, hogy munkatársai között protestánsok is voltak, mint Kocsi Sebestyén István, a pápai református kollégium tanára; Romy Károly, a pozsonyi evangélikus gimnázium aligazgatója; Ángyán János református és Hrabovszky György evangélikus lelkész. Az csak természetes, hogy a folyóiratot szerkesztő Horváth János is az uniós mozgalom lelkes híve volt.

A mozgalomnak a negyvenes években jelentkező, immár lanyguló utóhulláma a két hazai protestáns felekezet egymás közti egyesítési kísérletéből sarjadzott. 1840-ben Pozsonyban jelent meg a protestáns gróf *Zay Károlynak* (1797—1871), aki különben a főnemesi ellenzéknek volt a reformkorban Széchenyi István oldalán az egyik fő képviselője, munkája: „*Az uniói alvალásztmánynak*” címen, sürgetvén a két protestáns felekezet egyesülését. Majd amikor Kossuth Lajos is felkarolta az eszmét és megcsillant protestáns részen az eredményesség reménye, katolikus részről egy lelkes fiatal pap lépett a korábbi uniós elődök nyomába: *Körmöczy Imre* (1811—1871) kalocsai főegyházmegyei pap, akkor már országosan elismert kitűnő egyházi szónok. Tekintélyét 26 éves korában egy, egyházi berkeken túl is feltűnést keltő könyvével alapozta meg (*Az igaz hazafűsűg alapvonalai*). Most egy kitűnő tanulmányban adott jól megalapozott fejtegetést a protestánsoknak a katolikusokkal való újraegyesülési lehetőségéről. A cikk visszhangra talált tekintélyes protestáns gondolkodók között is. Körmöczy 1844-ben a pesti teológiai karon az egyháztörténelem tanára lett s mint ilyen, értéket képviselő négykötetes egyháztörténeti művel lépett a nyilvánosság elé (A keresztény hit és egyház történeti kifejlése I—IV. Pest, 1845—1852), melyben a XVIII. század végéig vizsgálja az Egyház hitét és életét. Ezen belül különös gonddal elemzi a Luther-i kort, mint ahonnan kezdetét vette az a keresztény hitszakadás, amelyre éppen az uniós mozgalom kerestett gyógyírt. „Égető szükség volt ilyen munkára” — írja 100 év múlva is a hittudományi kar történetéről szóló monográfia.

Szenczy Ferenc (1800—1868) pesti teológiai doktort, majd szombathelyi teológiai tanárt, kanonokot, végül szombathelyi megyéspüspököt az uniós mozgalom tagjai közé a *Religio és Nevelés* című folyóirat 1841—1844-es számaiban napvilágot látott cikksorozata, az ún. „Szombathelyi levelek” (szám szerint 24) és a „Néhány szó a protestáns unióról hazánkban” című tanulmánya emelik, amelyek tartalmilag felveszik a versenyt a legjobb uniós munkákkal.

Ha befejezésül uniós mozgalmunk kortörténeti és eszmei lemérését akarnók tömören, pozitív és negatív jellegével összegezni, azt kell elsőknek látnunk, hogy a magyar történelem nagy lendületű múlt századi reformkorában az alvonalak látszó katolicizmus épp e mozgalomban adta jelét, hogy szendergő léte mélyén többre is képes vitális *potenciák rejtőznie*. De fájdalmasan kellett e téren is tapasztalnia, mennyire akadályos *nyelvi elszigeteltségünk* minden kezdeményező mozgalmunk határainkon is túl jutó erejének. Emiatt nem állhattunk a népek elé *példaként*. S harmadjára lássuk: amennyire nagyszerűsége a magyar katolicizmusnak az egyetemes katolikumba való beágyazottsága, éppen úgy előidőzje is annak, hogy szárnyalása, kezdeményezése *nem lehet korlátlan*, hanem együtt kell lépnie az összegyűlt egyetemességével. Ezért nem juthatott, bár talán energiájából futotta volna, olyan előrelépésre, aminőt az egyetemes egyházban 100—150 év múltán a II. vatikáni zsinat és a nyomában kibontakozó szellem hozott meg.